

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМИ ТА ЗМІСТУ ДОГОВОРІВ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ

*В статті досліджуються форма та зміст форми договорів в екологічному праві.
В статье исследуются форма и содержание договоров в экологическом праве.*

The article describes the form and contents of contracts in ecology law.

Ключові слова: договори, договірні екологічні відносини, форма та зміст договорів.

Ключевые слова: договоры, договорные экологические отношения, форма и содержание договоров.

Key words: agreements, contract ecology relations, form and contents of contracts.

Публічно-правовий характер договорів в екологічному праві обумовлює дослідження їх форми та змісту як необхідної умови виконання еколого-правових вимог, норм, правил, нормативів та стандартів. Питання форми та змісту еколого-правових договорів торкалися в своїх працях А.К. Соколова, Л.В. Мороз, М.М. Бринчук, С.О. Боголюбов, М.О. Геталова, Д.В. Хаустов, О.Ф. Суrow та інші вчені. При цьому береться до уваги, що еколого-правовим договорам як будь-якій формі упорядкування суспільних відносин притаманні зовнішні та внутрішні ознаки. Такі ознаки відносяться безпосередньо до поняття самого договору у значенні соціально-правового явища, або до його внутрішнього змісту. Зокрема, зовнішніми ознаками договору є форма, внутрішніми – суб'єктивні ознаки, структурні елементи і зміст. Форма еколого-правових договорів як необхідна умова їх виконання.

Форма договору традиційно представляє собою спосіб зовнішнього виявлення і прояву: порядку реалізації волі, цільових прагнень, предмета, об'єму повноважень суб'єктів договірних відносин, характеру і строковості діяльності (взаємодії) сторін, що домовляються, а також негативних юридичних наслідків у результаті відхилень від домовлених сторонами умов такої взаємодії. Як відомо, формою угоди в цивільно-правовій літературі називають формою волевиявлення сторін [1, с. 171].

Традиційно загальні правила про форму угод передбачаються в ЦК України. Цивільному праву відомі усні угоди та письмові договори. Зокрема, усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами в момент їх вчинення. Так само форми договорів в екологічному праві можуть бути усними або письмовими. Наприклад, згідно з загальними положеннями екологічного законодавства з метою забезпечення права громадян на здійснення загального використання природних ресурсів *усними правочинами* можуть виступати безоплатні договори про встановлення земельних та лісових сервітутів, таких як право проходу, в тому числі до природної водойми, право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці тощо (ст. 99 ЗК України, ст. 23 ЛК України).

Водночас, зважаючи на публічно-правовий характер, еколого-правові договори в основному мають бути *письмовими*, такими, що вчиняються в простій або нотаріально посвідченій формі. Особливо, коли такі правочини укладаються між юридичними особами, або між фізичними та юридичними особами, за винятком правочинів, передбачених у п. 1 ст. 207 ЦК України. Письмова форма правочинів забезпечує, з одного боку, впорядкування прав та обов'язків сторін у договорі, додержання договірної дисципліни, особливо, коли це впливає із необхідності забезпечення виконання екологічної правосуб'єктності осіб, з іншого – є гарантією письмового доказування взятих контрагентами повноважень, а також захисту їх прав у суді у разі виникнення спорів.

Як правило, *письмова форма* еколого-правових договорів прямо визначається законом. Наприклад, ст. 14 Закону України від 6 жовтня 1998 р. "Про оренду землі" [2] передбачено *письмова форма* договору, яка може

бути *простою*, або за бажанням однієї із сторін може бути *нотаріально посвідченою*. Письмова форма еколого-правового договору може впливати з таких положень закону, які передбачають затвердження в установленому порядку типових договорів. Так, відповідно до ст. 8 Закону України від 16 липня 1999 р. "Про концесії" [3] Кабінет Міністрів України постановою від 12 квітня 2000 р. № 643 затвердив форму Типового концесійного договору [4].

Для забезпечення належної форми еколого-правових договорів важливими є питання їх *змісту*, тобто тих умов, на яких укладена відповідна угода сторін. У письмових договорах такі умови фіксуються в його пунктах, в яких можуть міститися посилання на норми чинного у цій сфері законодавства. Оскільки еколого-правовий договір може виступати підставою виникнення еколого-правових зобов'язань, то його зміст розкривається передусім через права та обов'язки його учасників, визначені умовами договору.

За загальними положеннями цивільного законодавства договір вважається укладеним, коли між сторонами досягнуто згоди за всіма істотними умовами. При цьому *істотними умовами* є ті умови договору, які визнані такими за законом або необхідні для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою однієї із сторін має бути досягнуто згоди. В екологічному праві переважають законодавчо визначені істотні умови договорів, які слід розглядати як вагомий засіб належного виконання таких договорів. Традиційно істотними умовами договорів є найменування сторін угоди, їх об'єкт, строк дії договору, ціна договору, використання прав та виконання зобов'язань, відповідальність сторін.

Коло таких умов можна визначити, проаналізувавши норми екологічного законодавства. Так, згідно із ст. 8 Закону України від 14 вересня 1999 р. "Про угоди про розподіл продукції" [5] *загальними* істотними умовами угоди про розподіл продукції є: найменування сторін угоди та їх реквізити; характеристика ділянки надр (родовищ корисних копалин), щодо якої укладається угода, включаючи географічні координати району робіт, а також обмеження щодо глибини промислової розробки надр; умови надання земельної ділянки для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, та ділянки надр; строк дії угоди, дата, місце підписання та порядок набрання нею чинності; відповідальність сторін угоди та засоби її забезпечення; порядок розгляду спорів (пп. 1-3, 28-30 ст.8).

Спеціальними істотними умовами такої угоди є: проект рекультивациі земель, порушених під час проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин; вид (види) використання надр; перелік, обсяги і строки виконання передбачених угодою робіт; права та обов'язки сторін, зокрема права інвестора щодо користування земельною ділянкою, надрами та інші права, а також його обов'язки, передбачені частиною 5 цієї статті; умови використання корисних копалин; порядок узгодження сторонами річних бюджетів та програм робіт, які зобов'язується виконати інвестор; порядок визначення вартості видобутих корисних копалин; порядок внесення платежів за користування надрами та збору

за геологорозвідувані роботи, виконані за рахунок державного бюджету; пункт виміру; обов'язок інвестора доставляти вироблену продукцію в пункт виміру; умови визначення обсягу компенсаційної продукції; склад витрат, що підлягають відшкодуванню компенсаційною продукцією; порядок та умови розподілу прибуткової продукції між державою та інвестором; порядок і строк передачі державі належної їй частини прибуткової продукції. Угодою може бути передбачено передача державі грошового еквівалента частини прибуткової продукції, що належить державі; порядок переходу права власності на вироблену продукцію; порядок одержання інвестором частини прибуткової продукції, що належить йому відповідно до угоди; порядок переходу права власності на майно інвестора до держави (пп. 4-21 ст. 8).

Особливими істотними умовами таких угод є: порядок контролю за веденням передбачених угодою робіт, виконанням інших умов угоди; строк, форми та зміст звітів, інформації, рахунків, що подаються інвестором Міжвідомчій комісії; вимоги щодо повернення ділянок надр та земельних ділянок, наданих для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, після закінчення дії угоди у разі її дострокового припинення або закінчення окремих етапів робіт, а також строки та порядок повернення цих ділянок; умови внесення змін, дострокового припинення або продовження дії угоди; умови переуступлення інвестором права та обов'язків, передбачених угодою; вимоги щодо раціонального і комплексного використання та охорони надр і довкілля, безпеки та охорони праці персоналу, залученого до передбачених угодою робіт; порядок консервації або ліквідації гірничих об'єктів; порядок передачі інвестором рухомого майна державі, яке було ним створене або придбане для виконання угоди про розподіл продукції та право власності на яке перейшло до держави відповідно до закону; інші істотні умови, передбачені цим Законом (пп. 22-27, 31-32 ст. 8).

Закон передбачає, що за згодою сторін угодою про розподіл продукції можуть передбачатися й інші умови (абз. 3 ч. 2 ст. 8 цього Закону), а також те, що невід'ємною частиною угоди про розподіл продукції є додатки, на які сторони посилаються в тексті угоди, зокрема вичерпний перелік встановлених правил, норм, стандартів ведення робіт, пов'язаних із користуванням надрами, охороною довкілля, використанням і переробкою мінеральної сировини, розрахунки, плани, переліки, програми, таблиці тощо, а в разі потреби – висновки експертів (акти експертиз), науковців і фахівців, залучених до розроблення проекту угоди (ч. 4 ст. 8). Крім цього, угода про розподіл продукції повинна передбачати обов'язки інвестора щодо: надання переваг продукції, товарам, роботам, послугам та іншим матеріальним цінностям українського походження за рівних умов стосовно ціни, строку виконання, якості, відповідності міжнародним стандартам; прийняття (наймання) на роботу на території України працівників для зазначених в угоді потреб з числа громадян України та для організації їх навчання в обсягах, передбачених угодою (ч. 5 ст. 8).

Зважаючи на публічно-правовий характер угод про розподіл продукції, Закон виділяє й *особливі додаткові* їх умови. Зокрема, угоди про розподіл продукції, укладені щодо пошуку, розвідки та видобування вуглеводної сировини, а також щодо використання родовищ із значними запасами корисних копалин, повинні передбачати й такі істотні умови: щорічне декларування видобуваних характеристик; порядок використання геологічною, геофізичною та іншою інформацією; порядок і особливості обліку витрат на промислові та технологічні потреби; порядок і строки оцінки рівня забруднення до-

вкілля в районі експлуатації ділянки надр (земельної ділянки, наданої для потреб, пов'язаних із користуванням надрами) на момент укладення угоди; обсяги і строки виконання природоохоронних заходів; порядок узгодження та затвердження річних програм робіт, зокрема програм проведення нафтових операцій; умови відповідального зберігання державної частки видобутих корисних копалин до передачі їх державі; умови страхування майнових ризиків, включаючи втрату видобутих корисних копалин внаслідок розливу, повені, пожежі; умови виключного ризику під час розробки родовищ (ч. 1 ст. 9 Закону).

Із числа наведених істотних умов угод про розподіл продукції можна виділити власне еколого-правові умови, такі, зокрема, які стосуються забезпечення додержання цільового використання природних ресурсів, наданих у користування, їх охорони, забезпечення екологічної безпеки в процесі користування такими природними ресурсами, укладання додаткових угод з метою забезпечення виконання таких істотних умов: договорів екологічного стахування, екологічного аудиту, екологічної та інших експертиз тощо.

Найменування сторін в еколого-правових договорах традиційно стосується питання *суб'єктів таких договорів*. Як зазначається в літературі суб'єктний склад еколого-правових договорів аме й відмінний тим, що обов'язково хоча б одна із сторін має виступати як суб'єкт публічного права [6, с. 20]. Такими суб'єктами можуть бути передусім державні органи – Кабінет Міністрів України, Міністерство екології і природних ресурсів України, Національне агентство екологічних інвестицій України, інші міністерства та відомства, їх територіальні органи, державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування – Ради, їх виконавчі комітети. Ці органи забезпечують свої регулятивні владні повноваження, пов'язані з передачею природних ресурсів, цілісних майнових комплексів, що знаходяться в державній чи комунальній власності у користування, забезпечуючи при цьому суспільно значимий інтерес. Таких суб'єктів закон називає *державними замовниками, державними партнерами* [7], *орендодавцями, концесіодавцями* тощо.

Іншими суб'єктами еколого-правових договорів виступають фізичні особи – підприємці, юридичні особи, крім державних та комунальних підприємств, які використовують природні ресурси, здійснюють екологічно небезпечні види діяльності – відвід в навколишнє природне середовище небезпечних викидів, скидів, відходів чи інших небезпечних факторів, здійснюють перевезення небезпечних вантажів, використовують небезпечні речовини чи об'єкти підвищеної небезпеки, виконують еколого-експертні, еколого-аудиторські, страхові, підрядні та інші роботи, надають послуги у сфері використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

Таких суб'єктів закон може називати *приватними партнерами, інвесторами, виконавцями, орендарями, концесіонерами* тощо. Інколи законодавство вимагає, щоб в угодах були визначені документи, якими підтверджується повноваження сторін щодо їх підписання (ч. 7 ст. 8 Закону України "Про угоди про розподіл продукції"). Як правило, повноваження таких суб'єктів визначаються законами, положеннями, статутами тощо, підтверджуються документами про їх державну реєстрацію як суб'єктів підприємницької та іншої діяльності. Цим самим підтверджується належна правосуб'єктність сторін еколого-правових договорів.

Права та обов'язки сторін еколого-правових договорів, які в них зазначаються, не повинні суперечити правам та обов'язкам, визначеним у законодавстві, однак

можуть деталізуватися з метою належного забезпечення істотних умов договорів.

Змістовними елементами еколого-правових договорів виступають їх об'єкти та предмет. Єдності думок щодо понять "об'єкт" і "предмет" договорів в літературі немає. Інколи ці поняття за своїми значеннями збігаються. При цьому береться до уваги зобов'язальний характер правовідносин, у межах яких реалізуються договори. Наприклад, виділяють *юридичний об'єкт* (об'єкти) зобов'язання, яким визначається певна поведінка (*дія*) зобов'язальної особи, і *матеріальний об'єкт* (об'єкти), яким є той або інший об'єкт цивільних відносин (майно, гроші) [8, с. 628]. Водночас вважається, що дії, які мають бути вчинені одним учасником зобов'язання на користь іншого, називаються *предметом виконання*. Якщо ці дії пов'язані з передачею певного майна, поняттям предмета виконання охоплюється і конкретне майно [8, с. 659].

Об'єкти та предмет еколого-правових договорів, як правило, визначаються законодавством. Так, наприклад, об'єктом оренди землі згідно із ст. 3 Закону України "Про оренду землі" визначено земельну ділянку. Об'єктами концесії можуть виступати цілісні майнові комплекси, системи цілісних майнових комплексів для здійснення діяльності у сферах водопостачання, відведення та очищення стічних вод, забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем, збирання та утилізації сміття, оброблення відходів (ст. 3 Закону України "Про концесії"). Однак, об'єктом концесії визначається й пошук, розвідка родовищ корисних копалин і їх видобування (абз. 5 ч. 2 ст. 3 цього ж Закону). У Типовому концесійному договорі, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 р. № 643 окремо визначаються предмет та об'єкт такого договору. Зокрема, предметом концесійного договору вивчається право концесіонера впродовж визначеного терміну створити (побудувати) чи істотно поліпшити та (або) здійснювати управління (експлуатацію) об'єкта концесії з метою задоволення громадських потреб у відповідній сфері. Об'єктом концесії визначається конкретний об'єкт – будівля, споруда, майновий комплекс, ділянка надр, земельна ділянка тощо.

В окремих випадках в розділі договору про предмет може зазначатися рішення державного органу чи органу місцевого самоврядування, згідно з яким відповідному суб'єкту передано у користування на тих чи інших умовах об'єкт природи, або інший об'єкт, їх місцезнаходження, розмір тощо.

Отже, *об'єктами еколого-правових договорів* можуть бути як природні ресурси (їх частини), природно-соціальні умови, природні комплекси, ландшафти, екологічні системи, так і інші об'єкти матеріального світу – цілісні майнові комплекси, споруди, будівлі тощо, в тому числі об'єкти підвищеної екологічної небезпеки. *Предметом еколого-правових договорів* можуть бути відповідні зобов'язання, якими визначається конкретна поведінка здійснити певний вид господарської, науково-дослідної, експертної, пошукувальної та іншої діяльності: виконати рекультивацийні, водоохоронні, лісовідновні, риборозводні, атмосфероочисні заходи, провести екологічну експертизу чи екологічний аудит, розробити проект меліоративних робіт, проект граничнодопустимих викидів чи скидів забруднюючих речовин тощо. Особливості становлять об'єкт та предмет договору екологічного страхування – це життя та здоров'я громадян та їх майно, майно і доходи підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних

ресурсів (ст. 49 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища").

Важливими істотними умовами (елементами змісту) еколого-правових договорів є їх *ціна та строки*. Особливості ціни (вартості робіт) в еколого-правових договорах обумовлена можливістю залучення до їх виконання коштів місцевих та державних бюджетів, коштів фондів охорони навколишнього природного середовища, коштів страхових фондів, коштів кредитних установ, власних коштів підприємств, установ, організацій, інших фінансових джерел. Наприклад, згідно зі ст. 9 Закону України "Про державно-приватне партнерство" фінансування державно-приватного партнерства може здійснюватися за рахунок: фінансування ресурсів приватного партнера; фінансових ресурсів, запозичених в установленому порядку; коштів державного та місцевих бюджетів; інших джерел, не заборонених законом.

В еколого-правових договорах можуть визначитися форми платежів, наприклад, орендна плата у грошовій, натуральній та відробітковій формі (ст. 22 Закону України "Про оренду землі"). Відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону України "Про угоди про розподіл продукції" під час виконання угоди про розподіл продукції інвестор сплачує податки і збори (обов'язкові платежі), визначені Податковим кодексом України, а також єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування українських та іноземних громадян, нанятих на роботу в Україні.

Інколи в еколого-правових договорах може визначитися порядок внесення платежів за користування об'єктом договору: щомісячно, щоквартально, раз на рік. Якщо предметом еколого-правового договору є виконання певних робіт, ціна договору може передбачати авансові платежі, грошові премії за своєчасність та якість таких робіт.

Строки еколого-правових договорів можуть базуватися на строках договорів відповідного виду, визначених в законі. Наприклад, концесійний договір може укладатися на строк, визначений у договорі, але має бути не менше 10 років та не більше 50 років (ст. 9 Закону України "Про концесії"). Інколи строки еколого-правових договорів можуть обумовлюватися періодами виконання робіт (послуг), включаючи сезони року, наприклад: весна-літо, або періодами фінансування таких робіт.

Змістовним елементом еколого-правових договорів притаманні й *заходи стимулювання та відповідальності*. Як правило, в таких договорах містяться розділи, присвячені цим питанням. Зокрема, заходами стимулювання можуть виступати визначені щодо виконавця договору пільги при оподаткуванні, кредитуванні та іншому фінансуванні, матеріальні та моральні заохочення [9, с. 63]. Зокрема, пільгове кредитування для одержання коштів, необхідних для впровадження природоохоронних заходів, використання коштів фондів охорони навколишнього природного середовища передбачено в ст.ст. 47-48 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". Стимулювання в сфері реалізації еколого-правових договорів має стосуватися якості виконуваних природоохоронних заходів. Моральними стимулами може вважатися видача авторських свідоцтв, сертифікатів, дипломів переможців всеукраїнських конкурсів на звання найкращий підприємець року, пріоритетна видача державних замовлень і дозволів при проведенні конкурсів на виконання таких робіт. Як відомо, більшість угод в екологічному праві укладається з переможцями відповідних аукціонів, конкурсів.

В межах реалізації спеціальної еколого-правової суб'єктності регулюються і еколого-правові договірні та позадоговірні відносини в сфері відповідальності за порушення вимог екологічного законодавства, особли-

во деліктної відповідальності, про що прописується у відповідних розділах вищезазначених договорів. Як правило, в розділі про відповідальність зазначається, що сторони несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Водночас, за неналежне виконання умов договору до винних осіб можуть бути застосовані різні види юридичної відповідальності. Особливо таких як еколого-правова відповідальність, санкцією якої є рішення про обмеження, зупинення (тимчасово) та припинення діяльності, яка порушує вимоги екологічного законодавства. Не менш важливою є майнова (цивільно-правова) відповідальність, особливо коли при виконанні договірних зобов'язань завдається шкода навколишньому природному середовищу, життю і здоров'ю громадян, а також майновим правам інших осіб, включаючи державу.

Отже, відповідна форма та зміст еколого-правових договорів виступають вагомими засобами забезпечення, з одного боку, порядку реалізації волі, цілей, предмета, об'єма повноважень договорних сторін, з іншого –

належного екологічного правопорядку, в межах якого досягається ефективний суспільний інтерес у галузі раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

1. Боброва Д.В. Угоди (правочини) : в кн. : Цивільне право України: Підручник: у 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 171. 2. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 10. – Ст. 102. 3. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 372. 4. Офіційний вісник України. – 2000. – № 15. – Ст. 625. 5. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44. – Ст. 391. 6. Хаустов Д. В. Публично-правовые договоры в природопользовании / Экологическое право. – 2003. – №4. – С. 17-24. 7. Додаток 1 до Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами, затв. Законом України від 17 вересня 2008 р. / Відомості Верховної Ради Україн. – 2009. – № 5. – Ст. 8; ст. 1 Закону України від 1 липня 2010 р. "Про державно-приватне партнерство" / Відомості Верховної Ради Україн. – 2010. – № 40. – Ст. 524. 8. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, 2004. – Кн. 1. – С. 628. 9. Мороз Л. Н. Улучшение природных ресурсов: Договорные отношения. – Минск, 1994. – 72 с.

Надійшла до редколегії 20.01.11

О. Кохановська, д-р юрид. наук

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПРИРОДНЕ ІСНУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЯК УСОБЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І ОСНОВНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Публікація присвячена дослідженню змісту основних прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, закріплених в ЦК України.

Ключові слова: права, що забезпечують природне існування фізичної особи; цивільний кодекс.

Публикация посвящена исследованию содержания основных прав, которые обеспечивают природное существование физического лица, закрепленных в ГК Украины.

Ключевые слова: права, которые обеспечивают природное существование физического лица; гражданский кодекс.

The paper examines the subject-matter of the fundamental rights, which guarantee the natural existence of a physical person, in accordance to the Civil Code of Ukraine.

Keywords: rights, which guarantee the natural existence of a physical person, the Civil Code.

Актуальність публікації випливає із самого змісту прав, яким вона присвячена як найбільш важливим для фізичної особи, для самого її існування і значення, яке надається реалізації цих прав в усіх розвинутих державах. Так, до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи ЦК України відносить: право на життя; право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан здоров'я; права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я; право на свободу; право на особисту недоторканність; право на донорство; право на сім'ю; право на опіку або піклування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, які закріплені у главі 21.

Головним, фундаментальним правом людини є право на життя. Існування цього права обумовлено самим існуванням людини, отже, воно є найбільш природним. ЦК України у ст. 281 закріплює невід'ємне право на життя кожної фізичної особи, яка не може бути позбавлена життя і має право його захищати від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

Традиційно право на життя розумілося як право на збереження життя і трактувалося, перш за все, як відмова від війни і участі в ній, відмова від смертної кари, встановлення порядку застосування зброї і знаходження її у цивільному обігу. Коментарі до Конституції України, роз'яснюючи поняття права на життя, вказують на те, що його зміст різниться у різних державах.

Зміст наведеної ст. 27 Конституції України свідчить, на думку фахівців конституційного права, про те, що в

Україні діє принцип не абсолютного, а відносного права на життя: "Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя". ЦК України, як можна зрозуміти із тексту ст. 281, веде мову про абсолютне право на життя: "Фізична особа не може бути позбавлена життя".

Не лише складним, але і дискусійним завжди було саме поняття життя. Можна погодитися з думкою, що життя – це фізичне, духовне та соціальне функціонування людини як комплексного біосоціального організму.

Оскільки життя є триваючим процесом, важливе значення має визначення моменту появи життя і моменту його припинення. Для цивільного права ці проблеми пов'язані із визначенням юридично значимих фактів і їх правовими наслідками. Саме завдяки праву на життя у правовій державі, де в повній мірі діють закони громадянського суспільства, права та законні інтереси громадян є пріоритетними між всіма іншими.

В сучасному розумінні право на життя розглядається як особисте немайнове право фізичної особи, яке виникає з приводу особистого нематеріального блага, яким є життя кожної людини. Характерною особливістю права на життя є те, що його виникнення чи припинення у більшості випадків не залежить від волі управомоченої особи. Народження та смерть людини – особливий різновид юридичних фактів, що належать до подій. Однак цивільне право не може не охоплювати своїм регулюючим впливом зазначені події, оскільки як народження людини, так і в ряді випадків її смерть, відбувається у зв'язку з волевиявленням тих чи інших осіб, які можуть суттєво вплинути на зародження нового життя чи передчасне закінчення існуючого.